

Danske kongers venskaber og monarkiets funktion før og under enevælden, ca. 1600-1750

AF GUNNER LIND

I det 17. og 18. århundrede vidste dannede mennesker præcis hvordan venskab skulle være. Det kunne de læse i Ciceros populære dialog *Om venskabet*.

Et sandt venskab, mente Cicero, kunne kun findes mellem gode, hæderlige mennesker. I venskabet kunne de udfolde deres loyalitet og åbenhjertighed, retsindighed og generøsitet. Et sandt venskab hvilede naturligvis på varme følelser. Det var af største betydning, at man kunne omgås på lige fod, også selv om der uundgåeligt var forskelle. Den ven, der var overlegen i dyd, intellekt eller formue, skulle uselvvisk hjælpe de andre, og den, der var lavere stillet, burde ikke græmmes over at være overgået. I det sande venskab var der ikke plads til den meget ubehagelige slags mennesker, der altid larmede op om de tjenester, de havde gjort. Tjenester burde huskes af modtagerne; ikke tales om af dem, der havde gjort dem.¹

Mellem linjerne bliver det klart, at der også findes forkerte venskaber. »Venskaber« præget af selvished, ulighed, og fokus på gensidige tjenester og belønninger. Cicero var optaget af det rigtige venskab, fordi det forkerte venskab var så udbredt og så vigtigt. I videnskaben er det faktisk gængs at kalde det nyttebetonede, »skæve venskab« mellem mægtige og svage personer for et forhold mellem patron og klient – begreber, der netop stammer fra antikkens Rom.² Politikerne Cicero havde været klient mens han var en ung mand på vej op, og blev patron for andre, i takt med at han steg i republikkens hierarki. Gensidig hjælp og tjenester var en vigtig maskine, når samfundets goder skulle fordeles og når magt skulle udøves. Godt samvirke kunne sagtens føre til ægte varme følelser; men den lange, glidende skala fra gode venskaber til nyttige »venskaber« var en praktisk og menneskelig udfordring.

Patroner og klienter (eller kreaturer) talte man også om i Europa i de århundreder, jeg behandler her. Personlig tillid og gensidig troskab var vigtig mellem ligestillede og en meget synlig faktor i forholdet mellem høje og lave. Det rigtige og det nyttige venskab blandede sig med hinanden. Den skotske officer Robert Monro tjente i Christian 4.s hær i et par år.

Ciceros lille værk om venskabet blev trykt utallige gange helt fra 1400-tallet. I 1679 fik Daniel Paulli, boghandler og forlægger i København, trykt den første udgave rettet specielt mod det danske marked. Det var i et samlebind med andre af Ciceros mest populære skrifter. En velegnet bog til latinskolen eller i det hele til uddannelsen af bedre folks sønner. Den første oversættelse blev udgivet i 1807. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Da han tænkte tilbage, konkluderede han sit portræt af kongen med ordene »som jeg altid vil respektere og elske meget for dette gode, jeg har modtaget.«³ Selv en grevinde kunne afslutte brevet med at kalde sig »Hans tjenstvillige ven og tjenerinde«, når hun fremlagde et ønske for en minister.⁴ En erfaren mand, rigsråd Christoffer Parsberg, gav i 1653 disse råd til sine sønner:

I skal se til at I nu til hove kan have enhver til ven, som lettelig kan ske, når I taler vel om enhver, men synderligen skal I se til, at I kan have den til ven, som I ved at være mest i nåde hos de store. [...] De onde, som er i vanrygte for et eller andet: med dem skal i ikkun holde et politisk venskab, at I taler venligen med dem etc. [...] At have en god ven eller to, er vel godt, men i

denne bedragelige verden, er der få, man kan forlade sig på; de stiller sig vel an, så som de var eders bedste og troeste venner, men så er der dog ikkun falskhed og bedrageri derhos.⁵

Venskabet problem var altså dobbelt. På den ene side, hvordan havde man ægte venner, når alle tænkte så meget på nytten. På den anden side, hvordan fik man selv nytte af de nytteprægede venskabelige forhold.⁶

Kongerne var de mennesker, som dette dobbelte problem vedkom mest. De mødte sjældent nogen, der ikke var deres undersåt, og deres liv udspillede sig ved et hof, hvor deres person var centrum. De skulle hver dag tage beslutninger, som andre gerne ville påvirke, og hele deres regering var afhængig af, at de kunne finde trofaste og dygtige folk til alle de mange poster i stat og kirke. Venskab og herskab var ikke modsætninger, men gik glidende over i hinanden. Tjeneste gik nedfra og op, nåde den anden vej. Uden en form for sympati kunne det vanskeligt fungere, og hvis tjenesteforholdet var tæt og langvarigt, var venskabelige følelser et naturligt produkt. Både regenternes private liv og monarkiets funktion var forbundet med venskabet spørgsmål.

Virkelige venner

Trods alle hindringer var det muligt for en konge at have et personligt venskabsforhold i Ciceros – eller vores – forstand. Det kan man se af det intime indhold i nogle bevarede breve fra 1700-tallet. Christian d. VI havde en ven af en ganske særlig karakter. Det var grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode. De var fætre, og de havde truffet hinanden i Tyskland, da Christian var kronprins. De mødtes kun få gange senere, men havde et tæt pennevenskab af meget intim karakter, hvor store og små spørgsmål blev behandlet. I kongens breve er Stolberg altid »en af mine bedste venner,« som han »oprigtig elsker og vil elske«. Til ham kunne han henvende sig med ordene: »Jeg er ret ulykkelig, og jeg har intet menneske, hos hvem jeg kan søge råd.«⁷ Lige så intimt skrev Frederik 5. til sin ven fra barndommen Adam Gottlob Moltke.⁸

Fælles for disse venskaber var, at de var indledt, før kongen blev konge. Man aner, at mulighederne for at skabe et tæt og menneskeligt jævnbyrdigt forhold lukkede for manden på tronen. En tidlig start var også gavnlige for nærheden i den form for venskaber, der startede med sympati og blev uddybet gennem årelangt samarbejde. Et eksempel er forbindelsen mellem

Christian 6. og hans betroede minister Johan Ludvig Holstein. Den begyndte med Holsteins tjeneste ved opdragelsen af den kongelige families børn og blev varmere gennem årene. Kongens breve viser ikke den samme fylde af følelser som brevene til Stolberg, men han luftede gerne sine tvivl og berørte sin families forhold, og man kan se, at det ikke bare var ministeren men personen, der var vigtig. »Tag sig i agt for kulden. Klæd sig varmt på og køør ikke herud i en jagtvogn, hvoraf han engang bekom den store sygdom,« skrev kongen omsorgsfuldt.⁹ På ganske samme måde var Frederik 2. bekymret for sin betroede mand Christoffer Valkendorfs dårlige øjne og ben, og han havde også venner fra før sin kongetid blandt Danmarks og Holstens adel.¹⁰ Dokumentationen er ikke så god for den ældre tidsalder som i 1700-tallet, men indiciene tyder på, at kongerne fandt nære venner af samme art som senere.

Et virkeligt venskab kunne blive til nytte. Moltke var Frederik 5.s støtte i regeringen og reelle førsteminister, så længe kongen levede. Han var imidlertid den eneste, hvor vejen gik så entydigt fra tæt venskab til nyttig tjeneste. Det almindelige var forhold, der var mere præget af ulighed og nytteperspektiver fra begyndelsen, selv om et godt personligt forhold var den normale forudsætning for kongetjeneste, og større nærhed kunne blive et produkt af kongetjeneste.

Det nyttige venskabs udfordringer

Virkelige venskaber er sjældne for alle mennesker. Ingen konge kunne nøjes med at bruge sine personlige venner. Det største af venskabet to udfordringer var altså ikke, hvordan en konge kunne have virkelige venner i Ciceros forstand, selv om vejene til det rummede hindringer. Den store udfordring var at skabe personlig tillid og tilknytning til de mange flere, som befandt sig i en fjernere kreds. At skabe og vedligeholde gensidigt nyttige forhold, præget af tjeneste og tjenester, men ikke tømte for følelser. Hvad det gik ud på, kan anes fra den ed, som enevældens embedsmænd skulle sværge:

at være Hans Kongl: Maj: [...] huld og troe,
Hans Kongl: Maj: Gavn og Beste med højeste
Flid at befordre, des Skade og Fordærv af yderste
Formue at hindre og afværge; i Synderlighed
med al Kraft og Formue derhen mine Tanker og
Idrætter at dirigere, at Hans Kongl: Maj: absolutum
Dominium, Souverainitet og Arve-Rettighed
[...] uforanderlig conserveret [...] vorder, hvor-

Adam Gottlob Moltke (1710-92) havde mere end nogen anden kongens venskab som fundament for sit liv. Ingen anden betød så meget for sin konges liv og regeringsførelse, og ingen blev løftet så højt i magt og rigdom af venskabet som ham. På Carl Gustav Pilos portræt bærer han sin konges portræt på brystet i en gigantisk indfatning af brillanter. Kongelige portrætmedaljer til at bære var en overordentlig anerkendelse, og her er den løftet til det ekstraordinære. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Den Nationalhistoriske Museum.

Ved landevejen nær Segeberg rejste Slesvig og Holstens statholder Heinrich Rantzau en krydsning mellem en pyramide og en triumfbue. Den skulle være et evigt minde om hans afdøde ven, kong Frederik 2., som var død i samme år, 1588. Heinrich Rantzau hørte til kongens fortrolige venner, som mange ting blev drøftet med; men ellers var forholdet mellem denne gren af slægten Rantzau og det oldenborgske hus en prototype på det nyttige venskab. Det gik i arv fra fædre til sønner gennem flere århundreder. Loyaltitet, æresfølelse, fællesskab var der hele tiden, uanset en varierende grad af personlig kontakt. Båndet mellem de to slægter var med til at holde Danmark og de to hertugdømmer sammen. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Commentarii rerum memorabilium in Europa ab anno octuagesimo sexto, usque ad præsentem nonagesimum primum gestarum ... Ex bibliotheca Ranzoviana collecti auctore Petro Lindebergio.

Næste opslag:

Frederiksborg Slot var bygget til at være en god ramme om hoffets liv i Christian 4.s tid. Alle var der nu ikke plads til. Der måtte også indkvarteres folk uden for slottet. Kirken optager en solid del af slotets hovedbygning, så samlivet har været tæt i sale og kamre, for slet ikke at tale om de snævre gange og trapper. Foto: Lars Laursen/Ritzau Scanpix.

paa jeg og vil skyldig og forpligt være at vove Liv, Gods og Blod.¹¹

Et embede var ikke et job, men et personligt troskabsforhold i alle forhold og til enhver tid.

I denne artikel vil jeg se på, hvordan håndteringen af kongernes nytteprægede »venskaber« ændrede sig fra Frederik 2.s og Christian 4.s tid til Christian 6.s og Frederik 5.s. Det var en tid, hvor staten ændrede sig meget. Overgangen fra valgkongedømme til arvelig enevælde var måske det mindste af det, for kongen var også meget magtfuldkommen i personsager før enevælden. I forhold til persons spørgsmål var det nok så vigtigt, at statens apparat voksede og blev mere differentieret. Militæret gik i spidsen. Omkring 1600 var der en snes kaptajner »til lands og til vands«, som mest hørte til flåden, og desuden en lille håndfuld udenlandske officerer med en rådighedskontrakt. I tilfælde af krig skulle disse militære entreprenører hverve folk og drage til Danmark. Omkring 1700 havde hæren et par tusind officerer og flåden flere hundrede. Det var mindre dramatisk i det civile, men mandskabet voksede også her, og arbejdet blev meget mere specialiseret. Ud over rigerne blev toldforvaltning og skatteforvaltning separate organisationer. Mange flere blev kongeligt udnævnt, for eksempel i byernes styre og i kirken. Stadig flere sager blev genstand for administrativ behandling, og undersåtternes henvendelser til statens centrum blev stadig flere. Kongerne midt i 1700-tallet skulle forholde sig til en helt anden stat, end deres tip-tip-oldefædre. Skønsmæssigt et mindst ti gange større apparat med en mere indviklet opbygning, præget af større specialisering og med større ambitioner, der krævede mere af alle involverede.

Det lille hof i den lille stat

Hoffet var den arena, hvor udfordringerne måtte mødes. Der var undtagelser, på rejse og i felten, men som hovedregel var hoffet det sted, hvor kongerne mødte mennesker. Hoffets organisation var altså en formende faktor og ideelt et redskab, der svarede til kongens behov.¹²

Hoffet på Frederik 2.s og Christian 4.s tid var et rejsehof. Der var forskel på hovedstaden København og andre steder, men der var slotte som Frederiksborg, Kronborg, Koldinghus, Skanderborg og Akershus, som kunne måle sig med det gamle slot i København som ramme om et hoffliv. Kronborg og Frederiksborg blev bygget til formålet i disse kongers tid og står

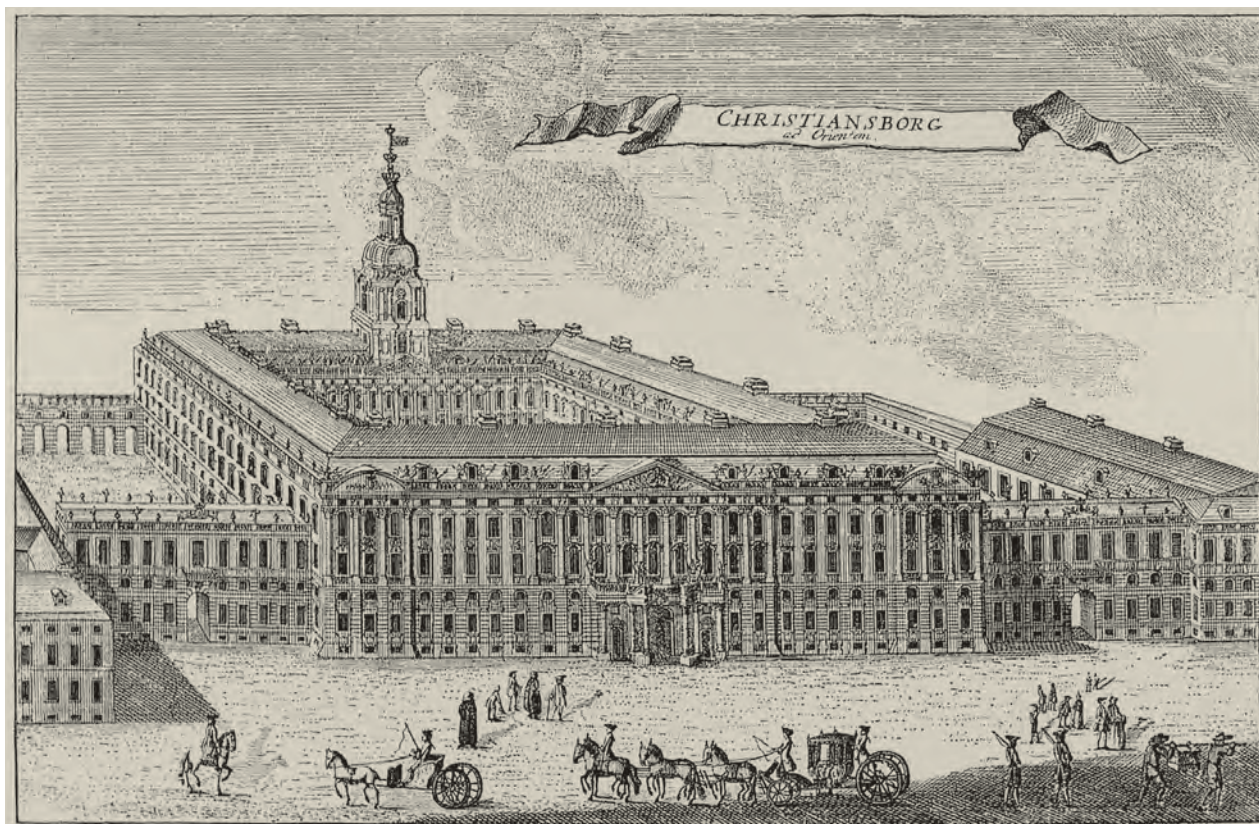
endnu. De kan give en fornemmelse af hoffets størrelse.

Den dominerende persongruppe ved hoffet blev kaldt hofjunkerne. Deres antal var typisk mellem tyve og halvtreds. Det var den tjeneste, Oluf Parsbergs sønner skulle begynde, da deres far nedskrev sine gode råd. Gruppen havde rødder i middelalderens hof, hvor ædle unge mænd tjente deres konge for guld og ære. Hofjunkerne var unge, ugifte adelsmænd fra kongens lande med nogle enkelte udlændinge iblandt. De var kun ved hoffet nogle få år, gerne lige efter at de havde afsluttet deres uddannelse med en rejse i udlandet. Hofjunkerne fulgte kongen i krig under hofmarskallens ledelse og sammen med deres væbnede svende; men bortset fra kancellijunkerne – den undergruppe, der ekspederede sagerne i Danske Kancelli – var det ikke specificeret, hvad de tog sig til i fredstid. De vartede de store ved hoffet op og var deres følge i offentligheden. Trods den diffuse rolle var det ikke en blindgyde. Tværtimod, hofjunkerne havde som gennemsnit en lidt bedre karriere end kancellijunkerne. Man lærte sikkert mere ved at assistere kongens kansler, men den tid, der blev brugt

på papirerne, gik fra tiden, hvor man kunne skabe menneskelige kontakter.¹³

De unge mænd var ikke altid i kridthuset. »De godtfolk, vi har til hove, kan drikke hver uge en rustvogn med vin af og slås med kæppe på slottet, og når de skal vare på, er der ikke mange tilstede af dem«, skrev en sur Christian 4.¹⁴ Oluf Parsberg formanede sønnerne til en helt anderledes adfærd. De skulle tale sandhed, være høflige mod alle, stå tidligt op om morgenen og holde sig i form ved at ride og fægte. Klæde sig smukt, men ikke spille tiden med pynteri. En hofmand skulle have en snæver og lille mund, så han kun talte velovervejede, men store øjne, så han så sig vel for. Flid var nødvendig, både i tjenesten og med læsning af gode politiske og historiske bøger i de ledige stunder, for »ville I til meget højt i Danmark, da får her studeres«. ¹⁵

Der skulle altså være substans bag, men målet var klart nok. Det drejede sig om at »erlange store herrers gunst« og »favoriseres« af majestæterne og andre »store«. ¹⁶ Det gjaldt altså om at klatre op ad venkabelighedens stige – mest i forhold til de kongelige, men også i forhold til andre, selv om hoffivet

Det første Christiansborg var gigantisk, større end det slot, der står nu. Syv etager i hovedbygningen, medregnet de etager, der var beregnet til servicefunktioner og tjenestefolk. Løngange forbandt selve slottet med Kancellibygningen til den ene side, slotskirken til den anden. Kobberstik af Jonas Haas. Det Kongelige Bibliotek.

Foto: Henrik Schurmann og Nationalmuseet – Kronborg Slot.

var gennemfarvet af konkurrence. Allerbedst var det at blive kongelig kammerjunker, det vil sige blandt de udvalgte, som kongen selv havde til sin opvartning.

Det hofjunker-dominerede hof var ganske enkelt en maskine for at opnå kontakter. Her kom de unge adelsmænd, når alder og uddannelse havde gjort dem til kandidater til et egentligt embede i kongens tjeneste, og blev der længe nok til, at han og hans nærmeste omgivelser kunne få et personligt forhold. Hvis det blev godt, var vejen banet. Blandt hofjunkerne hentede kongerne langt hovedparten af dem, der skulle tjene dem som lensmænd eller i andre ansvarsfulde stillinger. Hvis man skulle gå uden for den kreds, som havde tjent kongen i det daglige og som han kendte, så måtte der gøres noget andet. Christian 4.s mange breve fortæller om fremgangsmåden. »Denne brev viser har jeg eksamineret og befunden, ham at have nogen videnskab om bjergværk, men at betro ham straks det, som Lyttichau salig betroet var, det sker ikke, førend jeg kender ham bedre, end jeg ham endnu kender.« »Den mand, jeg skrev sidst om, som skulle bruges på Bornholm til landsdommer, den har Vor Herre ført hid, så at jeg har haft ham hos mig og befunden, så vidt man kan udvortes se på en karl, at han på det sted noksom kan stå det officium for, hvorfor han os har gjort sin ed og bekommet bestilling.« Hvis der ikke var personligt kendskab, så var kongen svær at overtale: »Den Lindenov var aldrig af en dør for mig og er den mand, jeg aldrig talede med.« »Manden må være god nok, men jeg talede ikke med ham et ord.«¹⁷ Som man kan se, var formålet med det personlige kendskab dobbelt. Det var en vurdering af kompetencer – og Christian 4. mente nok at kunne bedømme hvem som helst, fra teologer til ingeniører – og det var i sig selv vigtigt at kende hinanden, og helst noget mere end det.

Det store hof i den store stat

Ruller man frem til 1700-tallets midte, var hoffet blevet anderledes. Det havde fået et gigantisk hovedkvarter, det nybyggede Christiansborg slot. Det udelukkede ikke sommerophold på Fredensborg eller sjældne, knirkende kongelige ekspeditioner til provinserne; men Christiansborg var stedet, hvor tingene foregik i langt højere grad, end Københavns Slot havde været.¹⁸

Det nye hof var meget større end det gamle. Opførelser fra anden halvdel af 1700-tallet noterer mere end 1000, der arbejdede på Christiansborg. Heraf boede omkring 800 på slottet. I grove træk var hoffets

personale fordoblet siden Frederik 2.s tid. Det var imidlertid i bunden, i menigt tjenerskab og personale, at væksten var sket. Hoffets element af personer af rang og stand var ikke vokset i samme grad, og når det gjaldt unge mænd i begyndelsen af karrieren, var det formindsket.¹⁹

Der var stadig hofjunker ved dette hof, men de var ganske få, og de tjente i længere tid som egentlige hofffunktionærer. De var ikke længere krigere. I stedet blev slottet bevogtet af livgarderne til hest og til fods – regulære militære enheder, som hørte hjemme i hærens organisation, ikke hoffets. Kancelijunkerne var erstattet af fuldtids embedsmænd. De tjente i mange år, ikke nogle få år i ungdommen. Nogle af statens specialiserede organisationer havde kort sagt en kontaktflade til hoffet, og det kunne bane vej for gensidigt nyttige kontakter til kongen og de kongelige. Hoffet selv rummede stadig stillinger, der kunne give unge mænd af stand et personligt forhold til en konge. Moltke havde været kammerpage for sin prins; Holstein havde, som nævnt, haft ansvaret for kongelige børn. Disse stillinger var imidlertid få og ikke specielt beregnet på at skabe en kontaktflade. Det havde heller ikke gjort nogen større forskel, hvis hoffet stadig havde rummet en gennemgangslejr, hvor en par snese unge mænd opholdt sig et par år for at tjene i udefineret forstand. De ville have været alt for få til at dække behovet for rekruttering til de mange embeder. I stedet kunne hoffet finde sin naturlige plads mellem de andre, specialiserede statsinstitutioner, bemanded med et personale, som havde en karriere inden for driften af den enorme kongelige husholdning og den omfattende repræsentation.

Repræsentationen var en del af en ny måde at skabe menneskelige kontakter på. Der var meget åben adgang til slottet for alle, der gjorde et respektabelt indtryk. Folk af stand havde meget åben adgang til assembléer og fester. Regenten havde rig mulighed for at træffe sine tjenere og undersåtter, gradueret efter rang og stand. Men kort måtte det være. Der var jo så mange. For det meste er det vel blevet et høfligt buk og nogle nådige ord. Den personlige kontakt med kongen blev spredt ud over mange flere. Den måtte så blive tilsvarende mere flygtig. Mødet var sikkert uforglemmeligt for den tro tjener og undersåt, men aldrig egnet til at danne noget, der kunne kaldes fortrolighed.

I stedet for personligt kendskab trådte så papir og bureaukratisk procedure. Gennem lang tid var fremgangsmåden ved udnævnelser og andre personspørgsmål, at forvaltningschefen tog sagen med på

sine regelmæssige møder med sin konge. Han kunne så fremlægge ansøgninger, anbefalinger, indstillinger fra sin egen forvaltning og måske fra lokale chefer. Vi kan se, at kongen sagtens kunne skubbe det hele til side. I de tilfælde kan der dårligt ligge andet bag, end at kongen havde et personligt indtryk eller havde givet et personligt løfte, enten til en ansøger eller til en, der ville ansøgere det godt.²⁰ Et godt eksempel er Peter Wessel, senere Tordenskjold. Han banede sig vej til en plads som søkadet gennem en stadig strøm af ansøgninger og henvendelser både til kongen og andre og henviste her til et personligt møde med kongen, som måske aldrig fandt sted.²¹ Strømmen fortsatte gennem de følgende år til gavn for karrieren. Majestæten skulle ikke glemme, hvem denne Wessel var. Det kunne jo nemt ske for mindre anmassende personer. Så måtte man ty til bureaukratiske hjælpemidler som *Kongens Håndbøger*, hvor alle officerer i hær og flåde var optegnet med navn, rang, enhed og anciennitet.²²

En konge var altså ikke afskåret fra at vise sin nåde efter sit eget hoved, heller ikke under de nye vilkår, men han havde kun undtagelsesvist et dybere personligt indtryk, for slet ikke at tale om et udfoldet venskabeligt forhold, at støtte sig til. Så måtte han i stedet bruge de saglige argumenter, som andre lagde frem. Det åbnede selvfølgelig en dør for deres mulighed for at virke som patroner. Begge dele var mindre velkomment. Derfor var det godt med mange ansøgninger, anbefalinger fra flere sider, og personlige hjælpemidler som *Kongens Håndbøger*.

Det gjorde ikke altid regenterne tilfredse. Frederik 4. beklagede sig over at skulle sidde og vurdere 20-30 ansøgere til en stilling, og »nogle gange kender man ikke én af dem overhovedet«. Man kan se Christian 6. fremhæve at »Vi har intet imod baron Jens Juel, men vi kender ham ikke engang af andet end udseende.«²³ Alligevel måtte de jo beslutte.

Den personlige side levede videre som stivnet sprog. Folk skrev til kongen med alle udtryk for deres troskab og kærlighed. Kongerne skrev igen til deres tjenere med formen »Os elskelig«. Men det var netop en formel. Som Christian 6. påpegede ved synet af et dokument til underskrift: det er en fejl at skrive »Os elskelig« om et barn, der ikke er i kongelig tjeneste.²⁴ De gensidige følelser havde man i munden, faktisk mere end nogensinde før, men det var en nåde, der blev administreret af Danske Kancellis Gratialkontor og bogført i Gratialprotokollen.²⁵

Det var ikke menneskeligt muligt for en konge at have samme grad af personlig kontakt med samme andel af sine tjenere, når staten var blevet så meget

større. Hullet måtte fyldes ud med bureaukratisk procedure. Det gavtede det ene af de formål, den personlige kontakt skulle tjene, nemlig at kunne vælge »den bedste og mest samvittighedsfulde«, som Frederik 4. formulerede det.²⁶ Men det andet formål, at skabe gensidig tillid, tilknytning, noget der kunne give en duft af et virkeligt venskab, kunne ikke nås på den måde.

Slutning

Bureaukratiseringen mellem 1600 og 1750 var en praktisk nødvendighed. Den formaliserede sprogbrug om troskab, nåde, venskab og kærlighed var et udtryk for, hvor gerne man ville fastholde, at kongedømmet ikke var en upersonlig magt, men et gensidigt bånd mellem mennesker af kød og blod. Vi betragter bureaukratiseringen som et fremskridt. Den var et af de mange trin, der banede vejen for et samfund, som ikke blev styret til daglig af konger. Men for de konger, hvis beslutninger drev processen frem, var den en nødløsning. De var utrygge ved det upersonlige, uglade ved at være henvist til navne og data på papir i stedet for et solidt kendskab ansigt til ansigt. Det er mindre klart, hvordan det forholdt sig i den anden ende af relationen; men meget tyder på, at man satte større pris på en nådig konge end på et regelmæssigt apparat. Idealerne skiftede. Det er allerede klart ved 1700-tallets slutning, hvor hoffet og alt dets væsen kom under kraftig beskydning, ikke mindst fra embedsklassen. Men det var nødvendigheden, ikke de nye idealer, der drev den første del af processen frem.

Litteraturliste

- Andersen, Dan H.: *Peter Wessel Tordenskiold*, Kbh.: Lindhardt og Ringhof 2015.
- Arenfeldt, Pernille: »Frederik II's hof«, i Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (udg.), *Svøbt i mår. Dansk folkevisekultur 1550-1700*, bd. 1, Kbh.: C.A. Reitzel 1999, s. 327-390.
- Bartholdy, Nils: »Paradeslottets hverdag«, i Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (udg.), *Christiansborg Slot*, bd. 1, Kbh.: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk 1975, s. 315-380.
- Bricka, C.F. og J.A. Fridericia (udg.): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve 1589-1648*, 7 bind, Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 1887-91.
- Cicero, Marcus Tullius: *Kato den ældre og Lælius eller om Alderdommen og Venskabet*, oversat af L. Ove Kjær, Kbh.: Chr. Steen og Søn 1869.

Colding, Poul: *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, Kbh.: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1939.

Holm, Edvard: »Aktstykker vedrørende Frederik IV's sidste Levetid og dødelige Sygdom«, *Danske Magazin*, bd. 5. rk. 2, 1891, s. 243-64.

Ilsøe, Grethe: *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratembede 1735-65*, Århus: Århus Universitetsforlag 1978 (*Administrationshistoriske studier* 1).

Jensen, Birgit Bjerre: *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730*, Kbh.: Gad 1987 (*Administrationshistoriske Studier* 12).

»Kong Christian VI's egenhændige Breve til J.L. Holstein«: i Holger Fr. Rørdam (udg.), *Historiske Samlinger og Efterretninger vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede*, Kbh.: Gad 1886, bd. 2 s. 193-312, 385-474; bd. 3 s. 25-95, 198-251, 386-439.

Lind, Gunner: »The Friendship of Kings: Friendship and Clientelism around the Kings of Denmark, 1600-1750«, i Jón Viðar Sigurðsson og Thomas Småberg (udg.), *Friendship and Social Networks in Scandinavia, C. 1000-1800*, Turnhout: Brepols 2013, s. 233-254.

—: »Great Friends and Small Friends: Clientelism and the Power Elite«, i Wolfgang Reinhard (udg.), *Power Elites and State Building*, Oxford: Clarendon Press 1996, s. 123-48.

—: »Hr. Oluf Parsbergs formaninger til sine sønner 1653«, *Danske Magazin*, bd. 50, 2008, s. 343-358.

Lyngby, Thomas, Søren Mentz og Sebastian Olden-Jørgensen: *Magt og pragt: enevælde 1660-1848*, Kbh.: Gad 2010.

Monro, Robert: *Monro his Expedition with the Worthy Scots Regiment (called Mac-Keyes Regiment) Levied in Aug. 1626 by Sr. Donald Mackey Lord Rhees, Colonell for his Majesties Service of Denmark, and Reduced after the Bataile of Nesling to one Company in Sept. 1634 at Worms in the Paltz*, London: W. Jones 1637.

Møller, H.L.: *Kong Kristian den Sjette og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode. Et Bidrag til dansk Historie i det attende Aarhundrede*, Kbh.: Gad 1889.

Møller, Jens (udg.): *Mnemosyne, eller Samling af fædrenelandske Minder og Skildringer*, 4 bind, Kbh.: C.A. Reitzel 1830-33.

Secher, V.A. (udg.): *Kong Christian den Fentis Danske Lov*, 2. udg., Kbh.: Gad 1911.

Wegener, C.F.: »Grev Adam Gottlob Moltkes efterladte Mindeskrifter«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 4. Rk. 2, 1870, s. 129-331.

Wolf, Eric R.: »Kinship, Friendship and Patron-Client Relations in Complex Societies«, i Michael Banton (udg.), *The Social Anthropology of Complex Societies*, New York: Tavistock 1966, s. 1-22.

Wolter, Hans Chr.: *Adel og Embede. Embedsfordeling og karrieremobilitet hos den dansk-norske adel 1588- 1660*, Kbh.: Den danske historiske Forening 1982.

Noter

1. Ciceros skrift er flere gange oversat til dansk, senest Cicero 1869, s. 41-72.
2. »A lopsided friendship« er Eric R. Wolfs indflydelsesrige definition af patron-klientforhold. (Wolf 1966, s. 16.)
3. Monro 1637, s. 43.
4. Grevinde Birgitte Skeel til rigskansler Griffenfeld, 3. marts 1675, Rigsarkivet, Indre Forhold, C4 Processer, Griffenfeld, breve fra damer (1670 – 1676).
5. Lind 2008, s. 353.
6. En bred oversigt over klientelisme i magteliten i denne periode: Lind 1996. Mere detaljeret om denne artikels emne, hvortil henvises: Lind 2013.
7. Møller 1889, s. 26-27.
8. Wegener 1870.
9. Møller (red.) 1830-33, s. bd. 3 s. CLXXXIII.
10. Arenfeldt 1999, s. 371-73; Colding 1939, s. 75-76, 111.
11. Her efter dommernes ed, Secher (red.) 1911, sp. 1005-06.
12. Om denne tids hof generelt: Arenfeldt 1999.
13. Wolter 1982.
14. Bricka og Fridericia (red.) 1887-91, bd. 8 s. 237.
15. Lind 2008, s. 353.
16. Smst. s. 356-57.
17. Bricka og Fridericia. (red.) 1887-91, s. bd. 5 s. 549; bd. 6 s. 120-21; bd. 8 s. 270; bd. 5 s. 391.
18. Om hoffet på Christiansborg: Bartholdy 1975; Lyngby, Mentz og Olden-Jørgensen 2010, s. 97-143.
19. Bartholdy 1975, s. 325; Arenfeldt 1999, s. 377.
20. Om sagsgangen ved udnævnelser Jensen 1987, s. 45-70.
21. Andersen 2015, s. 33-36, 56-62.
22. Rigsarkivet, Krigskollegiet og Krigskancelliet, Kongens håndbøger (1680-1789); Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, Kongens håndbøger (1745-1780).
23. Holm 1891, s. 252; Kong Christian VI's egenhændige Breve til J.L. Holstein 1886, bd. 3 s. 426.
24. Kong Christian VI's egenhændige Breve 1886, bd. 3 s. 432.
25. Ilsøe 1978, s. 24-25.
26. Holm 1891, s. 252.